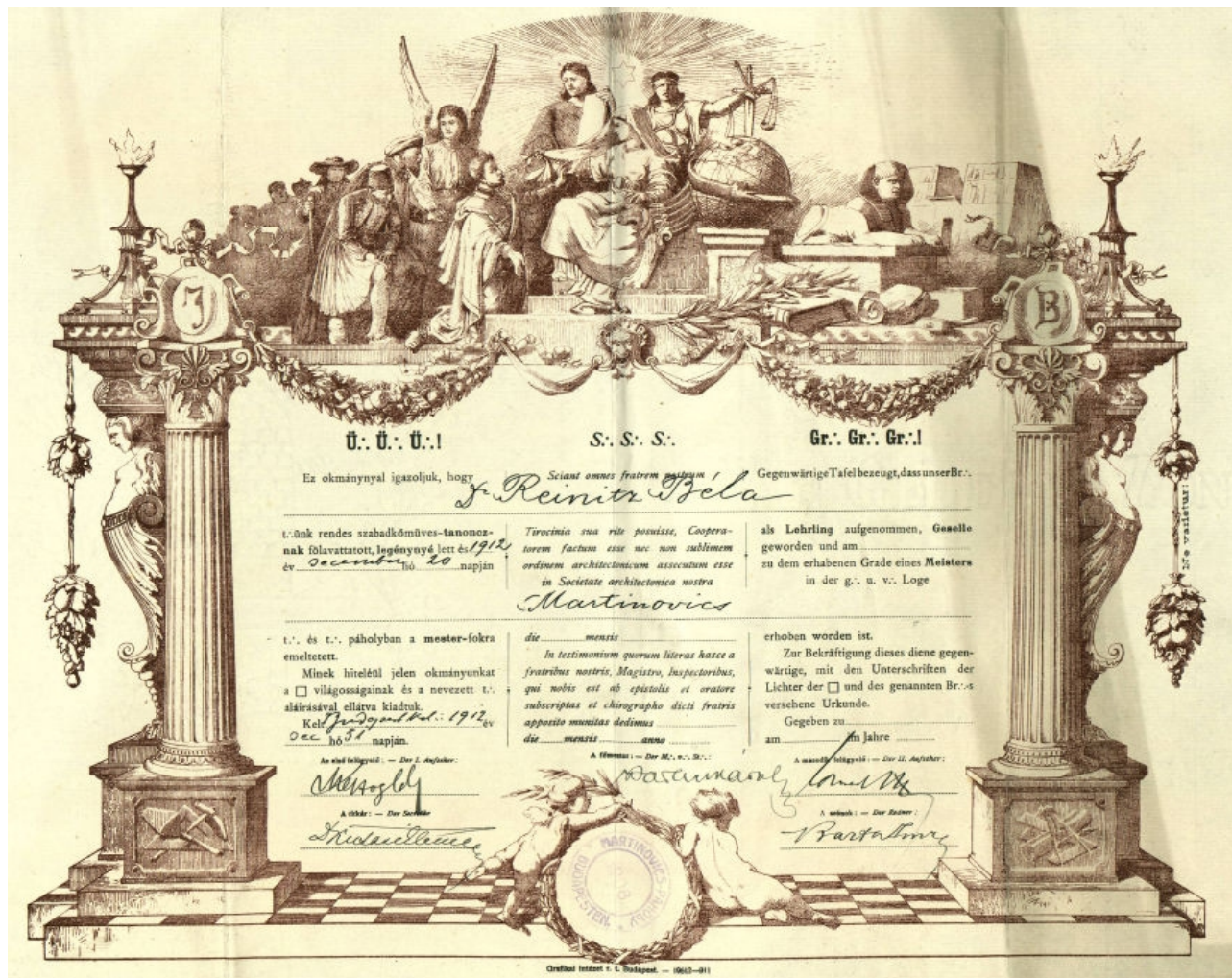

Kupán Árpád történész, érdemes tanár (Dobra, 1938). Kolozsváron szerzett történelemtanári diplomát 1958-ban, tanított Zetelakán, Kárászteleken, Mezőtelegden, volt levéltáros, vezetett diákszínjátszó kört, helytörténeti kutatásokat folytatott. Ismeretterjesztő közíró, Mezőtelegd társmoноgráfusa, Nagyváradon él. 2004-ben megjelent kötete: Szabadkőművesek Nagyváradon.

Kupán Árpád

Martinovics Ignác – tragikus hős vagy nagyra törő karrierista?

Születésének 250. évfordulóján

Martinovics Ignác történelmünk egyik legellentmondásosabban megítélt, értékelt személyisége, akit mind kortársai, mind a későbbi korok történészei saját érzelmeik, meggyőződésük, politikai beállítottságuk szemszögéből méltattak vagy marasztaltak el.

Mint minden történelmi személyiségnek, az ő megítélésének alapja is minden korban elsősorban politikai kérdés volt; tetteit, céljait, törekvéseit, gondolkodásmódját, írásait, tragikus sorsát nem tudták vagy nem akarták elfogultság nélkül bemutatni.

Ez nem is lehetett másképp, hisz Martinovics neve, alakja elválaszthatatlanul összefonódik a magyar jakobinus mozgalommal, melynek egyik fő szervezője s vezéralakja volt. E mozgalom gyökerei viszont a felvilágosodás korának gondolatrendszeréből eredtek, hívei többségükben a szabadkőművesek soraiból kerültek ki, s megszervezésükhöz példát szolgáltatott a nagy francia forradalom. Felvilágosodás, szabadkőművesség, polgári forradalom – valamennyi rendkívül komplex, összetett, ellentmondásosan magyarázott történelmi fogalom.

A jelen írásnak nem célja mindezeknek az elemzése, csupán Martinovics életpályájának, tevékenységének felvázolására törekszik, az olvasóra bízva a szükséges és lehetséges következtetések levonását.

Martinovics Ignác 1755. július 20-án született Pesten. Saját állítása szerint albán nemesi származású családja a török időkben telepedett meg a Délvidéken. Apja a császári seregben szolgált, kapitányként leszerelve Pesten telepedett le, s egy budai magyar polgárlányt vett feleségül. Két fiúgyermekük született; az apa korán lehunyott. Anyjuk a szűkös anyagi lehetőségek ellenére taníttatja őket, s miután más lehetőség nem volt a továbbtanulásra, az egyiket a katonai, a másikat a papi pálya felé irányítja. Így került Martinovics Ignác 16 évesen a Szent Ferenc-rendbe, ahol csakhamar kitűnik rendkívüli szellemi képességével, szorgalmával. Már ifjúkorában beszélt németül, magyarul, latinul, rácul (szerbül) és tótul (szlovákul), később az angol mellett a francia nyelvet is tökéletesen elsajátította. A budai egyetemen a hittudományi és bölcsészeti karra járt, doktori fokozatot szerzett, áldozópappá szentelték.

A ferencesek kolostorában tanít, de ennél többre vágyik. 1780-ban nem kis szerénységgel a Nagyváradon felállított akadémia bölcsészeti, mennyiségtani és természettani tanszékét pályázza meg, majd a győri akadémia egyháztörténeti katedráját próbálja elnyerni – sikertelenül. Ezek a kudarcok súlyosan érintették a szenvedélyes, nagyravágyó, képességeinek túlzottan a tudatában lévő ifjút. Talán ennek tudható be, hogy feljelentést tett a budai zárdában lévő föld alatti börtönökről, amelyeket királyi tiltás ellenére is használtak a szerzetesek fegyelmi vétségeinek megbüntetésére. Ekkor felettesei Budáról a távoli Bródra (Szlavónia) helyezik át, nyilván büntetésből, de a budai kolostor átépítési munkálatainak megindulásával indokolva.

Rokoni segítséggel egy bukovinai gyalogezred tábori lelkészének nevezték ki, így megszabadul a szerzetesi kötelektől, kilép a ferences rendből. Megismerkedik egy gazdag lengyel főúrral, aki nyugat-európai utazásra viszi a művelt, tájékozott, több nyelvet beszélő fiatalembert. Beutazzák Németországot, Svájcot, Franciaországot, Belgiumot, Hollandiát, sőt Oroszországot is. Vallomása szerint ezen utazásai során megismerkedett, kapcsolatba került az európai politikai és tudományos élet számos jelentős képviselőjével, sőt ekkor lett tagja az illuminátusok társaságának.

Hazatérése után Lembergben telepedett meg, ahol az egyetem természettani tanszékének tanára, majd dékánja lesz 1784-ben. Ekkor végleg szakít az egyházzal, belép az itteni szabadkőműves-páholyba, de politikával nem foglalkozik. Elméleti, természettudományi

tevékenységet folytat, kézikönyvet, tanulmányokat ír, több tudós társaság a tagjává választja, több tudományos felfedezése és találmánya születik.

Ezek a sikerek csak fokozzák nagyravágyását, de karrierépítési próbálkozásai sorra kudarccal végződnek. 1786-ban és 1789-ben eredménytelenül pályázik a bécsi egyetem bölcsészeti karának tanári állására, majd a természettani tanszékre, végül a budai helytartótanácshoz próbál bejutni, de ez a vágya sem teljesül. Kudarcainak oka összeférhetetlen természete, előnytelen külseje, hőzöngő modora, modortalansága lehetett. Jellemző, hogy ekkortájt ismerkedett meg vele Kazinczy Ferenc Török Lajos gróf házában, s olyan rossz benyomást tett rá, hogy az író élete végéig viszolyogva emlegette. Íme, hogy emlékezett első beszélgetésükre: (...) „Véget érven a beszédben Martinovics megszólala: Engedd, hogy egy expediens [segítő] tanácsot adhassak. A tanács valóban expediens volt, de rút. Elborzadtam tőle. Professzor úr, mondám kiméléssel, én úgy nem szoktam. Az idegen meghökkene, de a gróf annyira el vala ragadtatva azáltal, amit Martinovicsnak feleltem, hogy nekem jöve s forróan szoríta karjai közé, meg nem gondolván, hogy a nekem adott forró csók vendégének szörnyű döfés. Én éreztem azt; vettem kalapomat, s magokban hagytam.”

A magánéleti viselkedésével, tevékenységével ellenszenvet keltő Martinovics igen rokonszenves és haladó eszméket fogalmaz meg filozófiai tárgyú műveiben, melyeket lemergi éveiben írt. 1787-ben a Filozófiai értekezés, avagy a leleplezett természet című francia nyelvű művében – amely egyik legmaradandóbb alkotása – a felvilágosodás eszmei alapján állva a demokratikus reformok szükségességét hirdeti. Az 1789-ben megjelent Fiziológiai tanulmányokban azt írja: „Az ember boldogsága semmi egyéb nem lehet, mint elméjének kifejlesztése és a tudományok művelése.” Továbbá azt állítja: „Boldog volna és messzire haladt volna az emberiség, ha mindnyájan a közjót mozdítanák elő, de ezt a kiváltságok és előítéletekből származó bűnök meggátolják és megghusítják.”

1790-ben, nem sokkal II. József halála után, József császár politikai végrendelete címen kétkötetes művet ad ki. Ebben Rousseau elméletét, a szabadság fogalmát és korlátait s az egyes európai államok politikai viszonyait ismerteti. A legfontosabb, ami ezekből kiolvasható: a korlátlan monarchia és az arisztokrácia ellen foglal állást, és magasztalja a francia forradalmat. Egyébként e művét névtelenül adta ki, s csak a jakobinusok ellen indított per idején tett vallomásából derült ki, hogy ő a szerzője, s ezt az állítását Fraknoi Vilmos kutatásai is igazolják.

Martinovicsot azonban nem elégítette ki az elméleti, tudományos tevékenység, többre vágyott; hírnévre, ragyogó karrierre, az események elemzése helyett azok befolyásolására, irányítására. Elhatározza, hogy belép a politikába, és e célból jóformán ismeretlenül, de határtalan önbizalommal fordul a magyarországi diétai rendekhez saját felvilágosult programjának elfogadtatása céljából. A Beszéd Magyarország főrendeihez és nemeseihez című politikai röpiratában a korabeli Magyarország viszonyait figyelembe nem vevő, a valóságtól elrugaskodott s a gyakorlatban kivihetetlen javaslatokat fogalmazott meg. A röpirat a főurak és az egyház hatalmának megdöntésére, a polgári átalakulást szolgáló reformok törvénybe iktatására buzdított, és elítélte a nemzeti érzést, a nemzeti törekvéseket. Így természetes, hogy programja semmi visszhangot nem váltott ki az országgyűlési körökben.

Újabb próbálkozásokba kezdett, hogy elkerüljön Lembergől, s befolyásosabb állást kapjon.

1791 tavaszán megpályázta a pécsi tankerületi főigazgatói állást, majd a pesti egyetemen próbál katedrát kapni, ismét sikertelenül.

Ekkor döntő lépésre határozza el magát. Egyenesen az uralkodóhoz, II. Lipóthoz fordul, tőle vár segítséget. II. Lipótról köztudott volt, hogy két rendnek is tagja, a szabadkőművesnek és a rózsakeresztesnek. Az új császár nagy reményeket ébresztett a szabadkőművesekben, de ezek a remények nem váltak valóra. A bölcsnek tartott monarcha inkább ravasz volt, s mindent a saját hatalma megszilárdításának rendelt alá. A különböző érdekcsoportokat összeugrasztotta, birodalmi kémhálózatot épített ki, politikai ellenfeleit sakkbán tartotta, s ha alkalom adódott, megsemmisítette.

Martinovics már korábban megismerkedett Gotthardi Ferencsel, a titkosügynök-szervezet igazgatójával, aki a magyarországi besúgóhálózat kiépítésével foglalkozott. A pesti egyetemhez való kinevezése ügyében az udvarhoz forduló tudósban Gotthardi megtalálni vélte a maga emberét, aki szabadkőműves-kapcsolatai miatt igen alkalmasnak látszott a magyarországi illuminátus és jezsuita szervezkedések kikutatására, melyek Lipót fantáziáját ez időben különösen foglalkoztatták.

Martinovics, aki a jezsuitákban látta karrierjének legfőbb akadályozóit, elvállalja a feladatot, beáll a titkos ügynökök sorába, s nagy buzgalommal készíti a legtöbbször megalapozatlan, legtöbbször csak feltevésekből álló jelentéseit a jezsuitákról, szabadkőművesekről, arisztokrátákról, demokratákról, proletárokról, akik mind a császár ellen szervezkednek. Ezeknek a jelentéseknek a fő célja az volt, hogy magára hívja fel a császár figyelmét, úgy állítva be, hogy a helyzet kulcsa az ő kezében van. Különböző terveket, javaslatokat dolgoz ki a császár ellenfeleinek a megsemmisítésére. Az uralkodót a magyar nemzeti mozgalom ellen próbálja hangolni, és saját korábbi elveivel ellentétes eszméket hirdet, így már a jellemtelen karrieristák szintjére süllyed.

A fentiekből nyilván következik, hogy egy mérhetetlenül becsvágyó lélek és egy átlagon felüli értelmi képesség találkozott egy állandó kompenzálásra készítő testben, s ez a feszültség a remélt sikerek sorozatos elmaradása folytán tragikusan gyenge jellemet produkált. Ezt használta ki II. Lipót, illetve a titkos ügynöki szervezet igazgatója, Gotthardi Ferenc.

Martinovics törekvése az volt, hogy valamilyen jelentősebb bécsi hivatalban politikai befolyáshoz jusson; de minden fáradozásának csupán annyi eredménye lett, hogy 500 forinttal és császári tanácsosi ranggal nyugdíjazták lemergi tanárságából. Később a császár mégis ellátta megfelelő munkatársakkal, kinevezte udvari kémikussá, és 1500 forint évi kegydíjat utal ki számára, majd azon volt, hogy megkaphassa a szászvári apát címet is. Martinovics úgy érezte, hogy most már nyitva előtte az út, előrejutását semmi sem akadályozza.

Ám 1792. március elsején II. Lipót rövid betegség után váratlanul meghalt, 45 éves korában. Az új uralkodó, I. Ferenc nem óhajtotta felhasználni apja besúgó hálózatát, így ez a fordulat derékba törte Martinovics udvari pályafutását. Állását megszüntetik, előbb 1000 forint díjjal a kabinetirodában francia jelentések feldolgozására használják, de csakhamar elbocsátják, díját már 1792 nyarán megvonják. Egyedüli vigasza, hogy I. Ferenc magyar nemessé teszi a nemesi jogok eltörlését követelő Martinovicsot. Igaz, ezt a kitüntetést még Lipót készítette elő, Ferenc

csak teljesítette apja egykori szándékát. Ugyanígy I. Ferenctől kapta meg 1792. szeptember 28-án a szászvári apát címet, de ez már 450 forintjába kerül.

1792. október 7-én kéziratban, név nélkül közlésezi Nyílt levél II. Ferenc császárhoz című írását, melyben a császár elődjait, II. Józsefet és II. Lipót gyalázza, s szabadszellemű eszméket hirdet. A kézirat nagy feltűnést keltett, de a császár embereinek nem sikerül felfedniük a szerző kilétét.

Ezalatt Franciaországban a forradalom döntő szakaszához érkezett, 1792. augusztus 10-én XVI. Lajost megfosztják trónjától, bebörtönzik. A poroszok és az osztrákok szövetségben veszik fel a harcot a forradalmi Franciaországgal, de a valmyi csatában vereséget szenvednek 1792. szeptember 20-án. 1793. január 25-én kivégzik a királyt. Hatalomra kerülnek a legradikálisabb forradalmárok, a francia jakobinusok.

Közben Magyarországon egyre jobban növekszik az elégedetlenség a Habsburg elnyomás miatt, s a francia forradalom eszméi nem csupán az értelmiség, hanem a nemesség, sőt még egyes főnemesek körében is hívekre találnak. A politikai célok megvalósításához a szabadkőművességnek egy újabb változata, az illuminátus mozgalom volt a megfelelő szervezeti forma, mely klubokba, olvasóköreibe szervezte tagjait. Ezek az illuminátus-klubista szervezkedések meglehetősen távol állottak a jakobinus elvektől, de a hatalom és kiszolgálói szerint „jakobinus mindaz, kinek a francia constitutio tetszik, és akik a francia háborúnak előmenetelén örvendenek, és a mi udvarunk előmenetelének gátlásokat emelnek.” Martinovics arról értesíti az udvart, hogy nyolc megye megegyezett egy egységes programban, s a szervezkedés az illuminátusok és klubok által lassanként átfogja az egész országot, sőt Erdélybe is behatolt. Ez a feljelentés felkeltette a rendőri szervek érdeklődését, s 1793 őszén Martinovics újból megbízást kapott, igaz, nem az uralkodótól, hanem Pergen rendőrminisztertől egy magyarországi felderítő útra. A megbízásnak igen szorgalmasan eleget tett. Pestre, majd Temesvárra, Lugosra, Nagyszebenbe, Szegedre, Sátoraljaújhelyre utazott, aztán Bártfára, Kassára és az ellenzéki Zala megyébe is ellátogatott. Jelentéseiben beszámol a jakobinus eszmék terjedéséről, beárulja a franciákat ünneplő pesti jakobinusokat, barátait. Javasolja a császárnak egy új alkotmány kidolgozását és elfogadtatását, melyben részben teljesítenék a köznemesség és a demokrata értelmiség kívánságait, megszüntetnék a főnemesség és a főpapság kiváltságait, s az országot nemzetiségenként autonóm területekre osztanák, melyek saját nyelvükön intézik ügyeiket. Ez a javaslata sem talált meghallgatásra, de még ekkor sem mert szakítani az uralkodóval. Még egy utolsó kísérletet tett, megkérvényezte a budai helytartótanács mellett működő tanulmányi bizottság megüresedett tanácsosi székének elnyerését, de még ezt a meglehetősen szerény állást sem kapta meg. Ebből láthatta, hogy besúgó szolgálatát elfogadják, de hivatalt nem kaphatott a császártól.

Így jutott el a döntéshez, hogy az elégedetlenkedők élére áll, és megszervezi az amúgy is meglévő mozgalmakat, összeesküvést szervez egy fegyveres felkelés megindításához titkos társaságok megalakításával. A Reformtáborok Társasága a nemesi ellenzéket tömörítette volna, a Szabadság és Egyenlőség Társasága pedig az értelmiségi demokratákat, akik a polgári átalakulást valósították volna meg a felkelés győzelme után. A két összeesküvő társaság alapelveit két katekizmusban vagy kátében dolgozta ki saját vallomása szerint, habár a Reformátorok Társasága már jóval előbb megvolt, s kátéját nem ő, hanem Gyurkovics Ferenc

pesti egyetemi tanár írta, aki nem sokkal azután, hogy Martinovics bekapcsolódott a mozgalomba, meghalt.

Az összeesküvés teljes tervét, a fegyveres felkelés végrehajtásának módját Martinovicson kívül senki sem ismerte. Martinovics azonban a letartóztatása után a bécsi vizsgálóbizottság előtt részletesen kifejtette elgondolásait. Ez a vallomás azonban nem tekinthető teljesen hiteles forrásnak, egyrészt a kétséges szavahihetősége miatt, másrészt határtalan egocentrikussága, önteltsége, magabiztossága miatt, melyet az utolsó pillanatokig megőrzött.

Az egész eseménysor az összeesküvés szervezésétől a leleplezésig és megtorlásig rendkívül rövid idő alatt ment végbe. 1794 májusában kezdte Martinovics szervezni a titkos társaságokat, 1794. július 24-én tartóztatták le a bécsi jakobinusokat és őt magát. 1794. augusztus 13-án tett Martinovics vallomást az udvari vizsgálóbizottság előtt a magyarországi összeesküvésről, 1794. október 20-án a király utasítást ad a per megindítására, 1794. december 10–15. között foganatosítják Magyarországon a letartóztatásokat. Martinovics perének tárgyalása a Hétszemélyes Táblánál két napig tartott, 1795. április 28-án kezdődött, 29-én hozták a halálos ítéletet, utána következett a többi vádlott. A felségsértési és hazaárulási perben összesen 49 vádlott fölött ítélezett a Királyi Tábla, majd a fellebbviteli Hétszemélyes Tábla. A 49-ből hárman meghaltak az ítélethozatal előtt (kettő öngyilkos lett a letartóztatáskor), 12-t felmentettek, 16-ot egytől tíz évig terjedő börtönre, 18-at fej- és jószágvesztésre ítélnék. Kemény ítélet volt azért a voltaképpen semmiért, azért a két káténak nevezett röpiratért, amelyet néhány franciabarát illuminátus bonyolult konspirálással másolgatott. Az ítéletek aránytalanul szigorúak voltak akkor is, ha csak hét emberen hajtották végre a fej- és jószágvesztést, a többieknek a király megkegyelmezett, a fellebbviteli bíróság pedig tíz év várbörtönre enyhítette halálos ítéletüket.

Kazinczy Ferenc Pályám emlékezete című művében leírja, mit mondott az utolsó szó jogán, miután a Királyi Tábla és a Hétszemélyes Tábla őt is fej- és jószágvesztésre ítélte: „Ha tudtam volna, hogy Martinovics Ignác a társaságok legfőbb szervezője, bizony, hogy azokat messzire elkerülöm. Én ezt az embert soha nem szerettem, sőt csaknem tíz év óta sem szeretem. Én azt, ki férfitársaságban mindjárt hódításait sorolja fel fülledt fantáziával, hamar kiismerem és meg is vetem. Csakúgy, mint azt, ki ifjúság körében professzortársait pocskondiázza, ezzel magát akarván felnagyítani. És én e két dologgal ismertem meg. Mondom, ha tudtam volna, a társaságokat is elkerülöm. S mily nagyon jó, hogy nem tudtam, mert így körük álltam, mert Hajnóczytól és Szentmarjaytól kaptam a Kátét, akiket tiszteltem, s most is tisztelek.”

A továbbiakban is Kazinczyt idézzük, mint a legmegbízhatóbb szemtanút, aki a Fogságom naplójában leírja Martinovics utolsó napjait s 1795. május 20-án végrehajtott kivégzését, amit nem látott ugyan, de közelben lévén a helyszínen szerezte értesüléseit:

„(...) Martinovicsnak a megtagadott grationalis nem a Gárdaháznál olvastatott fel, hanem a franciskánus klastromba, mert ő a refektóriumból egyenesen vitetett a templomba, hogy degradáltassék. Felolvastatván neki a parancs, hatalmasan tartá beszédét: – Én hideg vérral halok meg; érdemlettem azt a királytól, kit megbuktatni készültem, de ami nem az én munkám lesz később. De mondjátok meg nekem, Ti bírák, mely lélekkel ölitek meg ezt a nemes lelkű, de minden jóra és rosszra alkalmatlan Zsigrayt, kit én azért vettem segédemnek, mert siettem, de akit ki vettem volna, alkalmasra találván! Véthetett-e az ilyen annyit, hogy meghaljon érte? –

Martinovics beszédét a bírák félbeszakították, s a templomba vitték (...) Egymásba öltött karral, kevély lépésekkel, tettetett nyugalommal lépe a teletömött templomba. Az ő gyűlölt ellensége Kondé titularis, később váradi püspök várt rá. Kondé a bírák felé fordult: Átadom tehát nektek, bírák, ezt az embert, aki összeesküdött a haza ellen. – Nem igaz, nem a haza, hanem a király ellen! – kiáltá Martinovics képzelhetetlen hatalommal. De ez a hánykódás hamar elhagyá szobájába. Visszavive oda, megnyitá az ajtót, s azon a hangon, ahogy a papok az oltárnál énekelnek, búcsút veve társaitól, s azokat megkövette, hogy rájuk veszélyt hozott. Hol a vallástalant játszák, hol a setét vakot. Csókolgatá a crucifixust, majd elvetette. (...)”

A kivégzésekről a következőket írta Kazinczy: „A megöregedett hóhér háromszor vága Zsigrayba, s ezt látván Martinovics, kit azért állítanak kapitány Pelcz mellé (így beszélé ezt nekem maga Pelcz), ájultan dőlt el, s Pelcz elébe állta, hogy többé semmit se lásson. A többi egy ütésre veszett. Laczkovicsnak igen nagy teste, leüttetvén feje, feldönté székét. (...) Martinovicsot bajjal vonták a székhez. Ott bekötötték szemeit, s a hóhérlegény tartotta a kendő végét. A kopasz koponyáról lecsúszott a kendő, s Martinovics az öröm mosolyával pillanta körül. Gratiát reményle. De szemeit ismét bekötötték, s feje repült. Homokkal hintették be a vér helyét, s az öt testet kivitték a Buda megett emelkedő tetőkre. Senki sem tudja, hol fekszenek.

Másnap reggel a vér helyén rózsza virított, valaki rózsát ása le ott csuporban.”

Martinovics tragikus életpályájának megrajzolását egy újabb Kazinczy-idézettel zárjuk, melyet visszaemlékezéseiben fogalmazott meg.

„Ha Martinovics rossz volt is, a feje biztosan jó volt, s nemcsak talentuma volt, hanem tudománya is.”

Felhasznált irodalom:

Benda Kálmán: A magyar jakobinusok, Bp. 1957

Boreczky Beatrix: A magyar jakobinusok, Bp. 1977

Fraknói Vilmos: Martinovics és társainak összeesküvése, Bp. 1880

Kazinczy Ferenc: Pályám emlékezete, Bp. 1956

Kazinczy Ferenc: Fogságom naplója, Bp. 1951

Póór János: Kényszerpályák nemzedéke 1795–1805, Bp. 1988

Sumonyi Zoltán: Újrafelfedett titok, Bp. 2001

Várady Zsigmond: Martinovics Ignác, Bp., 1909

Nyugat • / • 1921 • / • 1921. 15. szám • / • Figyelő

Zsadányi Henrik: Martinovics élete
- Írta Fraknói Vilmos. Az Athenaeum kiadása. -

Fraknói Vilmost bántotta az a gondolat, hogy Martinovics Ignác, akinek munkásságát és perét a bécsi udvar a titokzatosság fátylával borította be, "a szabadelvű Magyarország szemében a homályos háttérből a szabadság apostolának és vértanújának nimbuszával környezve emelkedett ki, valóságos kultusz tárgyául avattatott." Most, hogy a bécsi udvar összeomlott és a titkait egy a szocializmus felé hajló köztársaság vette át, a titkokról lehúzták a fátyolt, ki-k szabad szemmel szemlélheti a századok óta pihenő rejtelmeket. Ő is elzarándokolt tehát hozzájuk és a magyar jakobinusok perére vonatkozó iratokat, továbbá Martinovicsnak a bécsi udvarral való összeköttetését eláruló leveleit alaposan áttanulmányozta és ebből az anyagból mintázta ki újból - másodszor - Martinovics Ignác életét. Alkalmassint az a meggyőződése, hogy ez az élet nem fog többé bámulatot kelteni, az apostolság fényköre lefoszlik róla és a szabadság dicssugaras martirának helyét a Fraknói festette Martinovics fogja elfoglalni.

Ez a Martinovics valóban nem lebilincselő jelenség. Nagyzol, hazudik, idegen tollal ékeskedik, kémkedik, árulkodik, hiú, csúszómászó, törtető, fecsegő, vallástalan, hazáját megtagadó, hálátlan, a halál előtt gyáván összeecsukló, tiszteletre nem méltó, átfogó eszmékre képtelen egyéniség. Levelek, okmányok valóban azt bizonyítják, hogy a magyar főjakobinus gyarló ember volt, de még az ebben a könyvben bemutatott okmányok és levelek sem igazolják azért a vastagon rájarakott sötét színeket. Hiszen ez a könyv minden botlását, elszólását vagy gyengeségét inkvizítora kegyetlenséggel pécézi ki és dörgő hangon rivallja, íme, lássátok, ilyen ember volt a híres szabadsághős. S ugyanakkor, amikor ezt teszi, meg sem kíséri, hogy gyarlóságait korának levegőjébe és a maitól néha lényegesen elütő viszonyaiba állítsa be. Ideálisan finom erkölcsi mérlegre helyezi őket és e mérleg nyelvének ítéleteit olvassa le.

Nekem az az érzésem, hogy ez, így, nem lehet az egész Martinovics Ignác. Fraknói Vilmos könyvének olvasása közben folyton az a gondolat kísértett, hogy olyan embert állítottak elé, akit csak hátulról láthatok, nem engednek a szeme közé nézni, nem figyelhetem beszédes ajakát, eszméket takaró homlokát, a lelkét pedig éppenséggel véka alá rejtik. Ebből a Martinovicsból még sok hiányzik.

Hiányzik a természettudományokkal és filozófiával alaposan foglalkozó férfiú. Fraknói csak tűre tűzni tudja e működése közben felpattant gyarlóságait, de még csak meg sem próbálja, hogy lényegéhez hozzáférközzék. Hiányzik, teljesen hiányzik az az államférfiú, akinek elfogatása és kivégeztetése a bécsi udvart lelke mélyéig foglalkoztatta, kivégzésének napján az egész

helyőrség fegyveresen kivonult, ágyukat vontattak fel és idegesen várták, míg feje lehull. (Fraknói közönséges svihákja megrendíthette volna ennyire a birodalom urait?) Hiányzik a bűvös hatású agitátor, a népét forrón szerető magyar, a haladásért rajongó európeér, a jogegyenlőség előtt leboruló és a kizsákmányolás ellen lázadó ember. Hiányzik a testvér, fiú, rokon, barát. Lehetetlen, hogy ennek a kicsorduló szívű szerzetesnek ne lett volna az édes anyja vagy bátyja felé egy szava vagy mozdulata, amelyből derűs sugár áradt. Hiányzik a tizennyolcadik század közepébe eső Magyarország gazdasági és társadalmi szerkezetének vázlata, amelyből Martinovics Ignác és a Martinovics-mozgalom kinőhetett.

Fraknói Vilmos csak egy hivatalok után futkosó semmiházit mutat be.

Még ezen is áttörnek azonban színek, amelyek az életrajzíró szándékain túl érnek. Még annyiból is, amennyit ő mutat meg, kiderül, hogy az udvari hajlongások, besúgások és kémkedések mögött állandóan ott lebeg nagyszabású terve - Magyarország átalakítása, Magyarországnak a haladás útjára való térítése, népképviselői alapuló alkotmány, a kiváltságok eltörlése, ipar, kereskedelem, szociális problémák tömege, külügyi vonatozások, sőt a nemzetiségi kérdésnek a megoldása is, még pedig olyan értelemben, hogy csak most, majdnem másfél század múlva kezdenek helyességére ráeszmélni. Igaz, némelyik gondolata, még akkori szemüvegen nézve is, kiforratlan, kezdetleges, külföldi példát szolgai módon lemásoló, vagy éppenséggel helyt nem álló. De hol van az az államférfiú, akinek holttestét nem hóhér, de Pantheon fogja fel, s akinek valamennyi eszméje az egészség és kivihetőség burkában született?

Nem, kérem, Fraknói Martinovicsa nem lehet az igazi Martinovics. A mostani időkben ugyan gyönyörködni fognak benne, hiszen az író engedményeket tesz ezeknek az időknek, például megemlíti, a törtető Martinovics a szabadkőművesek közé keveredett, hogy becsvágyát kielégítse, s a szabadkőművesek alaposan tolták előre. (Ez nem akadályozza meg abban, hogy néhány nappal odébb csak úgy futólag oda ne vesse, hogy főszabadkőműves protektora lépten-nyomon elgáncsolni akarta.) A mostani idők szolgálja az a megjegyzése is, hogy Martinovicsékat sem vagyonuk, sem társadalmi állásuk, sem képzettségük nem jogosította fel a reformeri szerepre. Azt meg éppenséggel csillogó szemmel olvassák majd, hogy a kivégzés után elégették Martinovics iratait és a közönség között a halálos ítéletek nyomtatott példányait osztották szét - ingyen...

Mindamellett valószínűtlen, hogy a könyv a maga elé tűzött célt elérje. Nem valószínű, hogy a köztudat elcserélje azt a Martinovicsot, akinek sírjára Jászai Mari május huszadikán piros rózsákat szokott hinteni, a Fraknói Vilmos frissen festett Martinovicsával. Ha valaki kételkedik is a régiben és látja a fogyatékoságait, inkább vár még egy darabig, míg akad történetíró, aki nagyobb elfogulatlansággal képes e tragikus élet és halál elé lépni.